

Jupitersøjler

af Eva Mortensen

Indledning

I de romerske provinser i nordvest er der fundet fragmenter af ca. 550 Jupitersøjler¹.

Det er søjler dedikeret til Jupiter Optimus Maximus – Jupiter, den bedste og den største.

Det primære udbredelsesområde var de galliske og germanske provinser – især i området omkring Mainz – men de er også fundet i Britannien, Rætien og Pannonien. Den første Jupitersøjle ses allerede i neronisk tid, men de bliver først rigtig populære i midten af 2. årh. e.Kr. De skriftlige kilder er desværre sparsomme med hensyn til Jupitersøjlerne. Først og fremmest er der ikke rigtig bevaret nogen historisk overlevering fra kulturerne i det førromerske Gallien og Germanien². Og som vi skal se senere, er dette lidt problematisk, da det førromerske spiller meget ind, når man snakker om Jupitersøjler. Romerske historikere og geografer fattede dog interesse for området, men trods de mange eksisterende Jupitersøjler, nævnes de ikke af nogen kilder. Derfor har vi næsten kun det arkæologiske materiale at arbejde med.

Her vil jeg redegøre for Jupitersøjlernes udbredelse, opståen og udseende. Jeg vil specielt lægge vægt på, hvordan skulpturen bliver brugt til at dekorere søjlerne, og her vil jeg især se på, hvordan romerske, indfødte og også græske stilelementer spiller sammen i skulpturen og udvikler sig til en helt speciel ikonografi.³

Udbredelse

Jupitersøjlerne var som nævnt populære i de nordvestlige provinser. Området, hvor der findes flest søjler, er den nordlige del af *Germania Superior* og den østlige del af *Gallia Belgica*. Især i Mainz og omegn er der fundet mange – bare i Mainz by er der fundet dele af 40 søjler. Herfra breder de sig mod sydvest. Mod øst er der også fundet enkelte eksemplarer, bl.a. i *Raetia*, *Pannonia* og også så langt væk som *Bithynia*. Disse søjler, som er så langt væk fra hovedudbredelsesområdet er formodentlig opstillet af indvandrere eller udsendte tjenestemænd fra de galliske eller germanske provinser. Dette formoder man også er tilfældet med de få, som er fundet i *Brittania*⁴.

Jupitersøjlerne blev opstillet i mange forskellige kontekster. Det kunne være i byer, i helligdomme, på kultområder og på privat grund, som f.eks. ved en *Villa rustica*⁵. De tidligste søjler var ofte kollektive dedikationer, men i 2. og 3. årh. e.Kr. bliver dedikationen af søjlerne til et privat anliggende, hvorfor det bliver mere normalt, at søjlerne opstilles på privat grund⁶. Mange af søjlerne er dog også fundet i helligdomme. Her er det ikke kun Jupiterhelligdomme det handler om. De blev faktisk oftere opstillet i helligdomme til andre guder, og der kunne sagtens blive rejst mere end en i hver helligdom⁷. Nogle gange blev søjler og altre også sat op sammen i små indelukker – f.eks. som ved Grand Falberg, hvor der var opstillet seks søjler og et alter⁸. Desværre finder man sjældent søjlerne de steder de oprindeligt var opstillet, da de efter ødelæggelse ofte blev genbrugt⁹. I de tilfælde hvor hele søjler er bevaret, er de oftest fundet i brønde¹⁰. Dette var tilfældet i Merten i 1878, hvor man i en brønd fandt fragmenter af et søjlemonument, som kunne rekonstrueres fuldstændigt. Før dette fund var der ingen, som havde nogen anelse om, at sådanne monumenter eksisterede. Det blev nu klart, hvad de mange uforklarlige fragmenter af Jupitersøjler, som stod rundt om på museerne, skulle bruges til¹¹.

Historie

Limes

Vi befinder os i et område, som oprindeligt var beboet af keltere og germanske stammer, før romerne gjorde deres indtog her. Disse forskellige kulturer mødes i udsmykningen af søjlerne, hvorfor det er vigtigt at kende lidt til historien i området. Allerede med Cæsars gallerkrige opnåede Rom herredømme over hele Gallien op til Rhinen. Men germanske stammer fra området på den anden side af Rhinen blev ved med at genere romerne, idet de gik over Rhinen og plyndrede. I 13 f.Kr. rykker flere romerske legioner derfor op til Rhinen, og der bygges legionslejre i *Noviomagus* (Nijmegen), *Vetera* (Xanten), *Novaesium* (Neuss) og *Mogontiacum* (Mainz). Opbygningen af en militær grænsezone ved Rhinen er startet. Men romerne er ikke tilfredse med en grænse ved Rhinen, hvorfor de forsøger at udvide territoriet helt op til Elben. Med Augustus' stedsønner Drusus og Tiberius i spidsen for hæren drager romerne på felttog ind i Germanien, og de håber at kunne sætte sig vedvarende på magten her. P. Quinctilius Varus bliver sendt hertil som statholder for at omstrukturere Germanien, som nu blev anset for sikkert og fredeligt. Provinserne *Germania Magna* skulle dannes, men Varus-slaget i 9 e.Kr. – i dag oftest identificeret med en slagmark ved Kalkriese – gør en ende på planen. Varus taber til germanerne, og romerne må se sig tilfredse med en grænse ved Rhinen. Der er stadig meget uro i området, og derfor sikres hele Rhin- og Donau-linjen med en kæde af vagttårne og kasteller til auxiliarenheder – limes. Limes kunne også blot være markeret med en flod eller med kunstige anlæg, som mure, jordvolde eller voldgrave. Under Domitian lykkes det at lægge lidt fra højre side af Rhinen til imperiet, og nu konstitueredes de to germanske provinser, *Germania Inferior* og *Germania Superior*. Hovedparten af provinsernes landområde er dog ikke i Germanien, som navnet antyder, men i Gallien. *Colonia Claudia Ara Agrippinensium* (Køln) bliver provinshovedstad i *Germania Inferior* og *Mogontiacum* i *Germania Superior*. Med fokus flyttet til Dakerkrigene i øst træder de to germanske provinser ind i en nogenlunde fredfyldt periode. 3. årh. e.Kr. bliver imidlertid undergangen for de romerske limes. De germanske stammer har dannet nye koalitioner og storstammer, og da kejserne for det meste er optaget af borgerkrig, er der ikke tid til at sætte ind mod germanerne, der bliver stærkere og stærkere. De plyndrer sig vej igennem de galliske og de germanske provinser og i 259/260 e.Kr. bryder de romerske limes i Germanien og Rætien sammen¹². Fra dette tidspunkt ser vi heller ikke længere nogle Jupitersøjler¹³.

Den store Jupitersøjle i Mainz

Den første Jupitersøjle, der blev opstillet, er fra neronisk tid og kaldes Den store Jupitersøjle i Mainz. Det er også langt den mest kendte. I dag står den på Landesmuseum i Mainz, mens man har opstillet en restaureret kopi af den i både Saalburg, Rom, St. Germain-en-Laye nær Paris og på Deutschhausplatz i Mainz¹⁴. Det første, der blev fundet af den, var fragmenter af den forgyldte bronzestatue af Jupiter, der i sin tid stod øverst på søjlen. Fragmenterne inkluderer venstre fod, en finger, lynkilen og en af ørnens kløer. Opdagelsen af disse i 1904 udløste en udgravning i området og man fandt ca. 2000 fragmenter af søjlen. Ud fra disse fragmenter har man kunnet samle og rekonstruere hele søjlen.

Fig. 1: Kopi af Den store Jupitersøjle i Mainz. På Deutschhausplatz i Mainz. Med tilladelse fra Livius.Org.

På søjlen er en indskrift, som lyder således:

*I(ovi) O(ptimo) M(aximo)
PRO SAL(ute) [NERO
NIS] CLAVDI CAE
SARIS AVG(usti) IMP(eratoris)
CANABARI PVPLICE
P(ublio) SVLPICIO SCRIBONO*

*PROCVLO LEG(ato) AVG(usti)
PR(o) PR(aetore)
CVRA ET IMPENSA
Q(uinti) IVLI PRISCI ET
Q(uinti) IVLI AVCTI*

Fig. 2: Indskriften på Den Store Jupitersøjle i Mainz. Med tilladelse fra Livius.Org.

Den fortæller, at det er beboerne af *canabae legionis* (den by, som skød op i forbindelse med legionslejren), der har dedikeret søjlen til Jupiter Optimus Maximus og for kejser Neros helbred (*salus*). Det skete under statholderen P. Sulpicius Scribonius Proculus, mens Q. Iulius Priscus og Q. Iulius Auctus stod for bekymringerne og omkostningerne. Neros navn er blevet slettet, efter han led *damnatio memoriae*, men navnet kan stadig skelnes¹⁵. Ud fra indskriften er det muligt at komme meget tæt på en præcis datering af søjlen. Først og fremmest må det være inden for Neros regeringstid, som var fra 54 til 68 e.Kr. Vi ved at P. Sulpicius Scribonius Proculus trådte til som statholder i Germanien i eller efter 58 e.Kr. pga. udsagn fra Tacitus¹⁶ og navne på andre statholdere. Ifølge Cassius Dio¹⁷ døde han i 67 e.Kr. i Grækenland, og han må nødvendigvis have overladt posten til en anden i slutningen af 66 e.Kr.¹⁸. Hans statholderperiode lå altså mellem 58 og 66 e.Kr. Hvad skete der så i denne periode, som kan have helbredt Nero? Han var tre gange udsat for sammensværgelser. Den første var i 59 e.Kr., hvor hans egen mor Agrippina den yngre stod bag. Den næste var i 65 e.Kr. med G. Calpurnius Piso i spidsen, og den sidste, venezianernes sammensværgelse, var formentlig i 66 e.Kr.¹⁹ Både Bauchhenß og Instinsky daterer søjlen til 59 e.Kr. Dette begrundes med, at søjlen ikke ville kunne nå at stå færdig, før P. Sulpicius Scribonius Proculus forlod posten som statholder, hvis den blev opført efter de to sidste sammensværgelser. I dedikationsindskrifter skrev man ikke, under hvilken statholder monumentet var blevet lovet, men under

hvilken statholder det stod færdigt²⁰. Klein mener dog, at den blev opstillet efter sammensværgelsen i 65 e.Kr., da Scribonius ellers ville have siddet på posten som statholder i usandsynlig lang tid²¹. Kejserens velgående er det samme som imperiets velgående – og dermed også borgernes. Nero reddede sit liv fra alle sammensværgelserne og der blev gjort meget ud af at fejre det. Bl.a. blev der afholdt festspil, der blev bygget templer og ofret til guderne. Det var i denne sfære at Den store Jupitersøjle i Mainz blev opstillet²².

Den kan siges at være forbillede for alle de efterfølgende Jupitersøjler, der blev opstillet²³. Der har dog formentlig også været et forbillede for søjlen i Mainz. Vi ved fra Cicero²⁴ at man i Rom opstillede en Jupitersøjle på Kapitol i 63 f.Kr. Dette gjorde man fordi *haruspices* forudsagde, at den romerske stat ville blive udsat for et attentat af en fornem borger. For at undgå det, skulle de bygge en søjle til Jupiter, så han havde overblik over hele byen og dermed kunne afsløre attentatet, inden det var for sent. Søjlen stod færdig samme dag, som man erfarede Catilinas planer om at overtage magten. Der er desværre ikke bevaret nogen rester eller nøjere beskrivelse af denne søjle – vi ved kun fra Cicero, at Jupiter holdt et scepter i hånden. Men denne søjle kunne måske være forbilledet for Den store Jupitersøjle i Mainz. I begge tilfælde handler det også om rigets velgående i forbindelse med en sammensværgelse, der blev afværget.

Udseende

Jupitersøjlerne er bygget op efter et generelt skema. Den kanoniske Jupitersøjle opstod imidlertid i en 100 år lang proces²⁵, og derfor forekommer der selvfølgelig variationer og ændringer. Her beskrives kort opbygningen af en typisk Jupitersøjle nedefra og op: På en base står en firkantet blok, kaldet *viertgötterstein*. Denne blok er afgrænset af profilerede gesimser, og oven på står en *zwischensockel*, som oftest er firkantet eller ottekantet. Oven på denne blok kommer selve søjlen med base og kapitæl. På kapitælen, evt. på en ekstra base, står der allerøverst en skulptur. I forbindelse med en Jupitersøjle blev der sædvanligvis også opstillet et alter.

Viertgötterstein

Det hedder en *viertgötterstein*, da der oftest er afbilledet fire guder herpå. Disse guder er hugget i relief i fordybede felter. Få gange er nichen udsmykket med muslingeornament i baggrunden, og enkelte gange har selve rammen udsmykning. De fire guder, som oftest optræder og derfor kaldes kanoniske, er Juno (på forsiden), Minerva (til venstre for hende), Merkur (til højre) og den guddommeliggjorte hero Herkules (på bagsiden)²⁶. De kan kendes på deres attributter. Juno fremstilles ofte med en påfugl og med slør, Minerva med hjelm, skjold, lanse, ægide og en ugle, Merkur med en bevinget hat (eller vinger i håret), heroldstaven (*caduceus*) og en pengepung og Herkules med løveskind og kølle. Men der kan også være afbilledet andre guder. De hyppigste af dem er Apollon, Viktoria, Vulkan, Mars og Fortuna. Der kan også være to guder i samme felt. I disse tilfælde er det oftest to guder, der er meget tæt knyttede, som f.eks. Venus og Vulkan. Jupiter kan også selv være afbilledet, men dette ses sjældent. Dog tager han Junos plads på Den store Jupitersøjle i Mainz. Der kan også være en indskrift på en af siderne.

Zwischensockel* eller *Wochengötterstein

De første *zwischensockel*, vi ser, er firkantede. De adskiller sig fra *viergötterstein* i størrelsen og i valget af de guder, der er afbilledet²⁷. Det blev dog efterhånden mest normalt at bruge en ottekantet sten. Herpå optræder oftest personifikationer af de syv ugedage (altså planeterne), hvorfor *zwischensockel* også kaldes *wochengötterstein*. Ugedagsguderne kan enten være afbilledet i fuld figur, kun hovedet eller som skulderbuster. Ugedagene i Rom havde navn efter hvilken planet, der så at sige styrede dagen. Det går tilbage til den hellenistiske måde at systematisere planeterne på alt efter hvilken planet, der tog længst tid om at løbe rundt om Jorden, som man jo dengang opfattede som universets centrum. Rækkefølgen var Saturn, Jupiter, Mars, Sol, Venus, Merkur og Luna. Man mente så at disse planetguder herskede cyklisk over timerne på dagen, og guden, der herskede i den første time af dagen, var hersker over hele dagen. Da 7 ikke går op i 24 blev rækkefølgen af dagene en anden, nemlig Saturn/lørdag, Sol/søndag, Luna/mandag, Mars/tirsdag, Merkur/onsdag, Jupiter/torsdag og Venus/fredag²⁸. Da stenen er ottekantet er der en plads til overs. Her kunne en genius eller en ottende gud være afbilledet. Mest normalt var det dog at have en indskrift her. Stenen kunne også være rund, med kun 7 ugedagsguder eller sekskantet, med enten to guder i et felt eller den overskydende ugedagsgud på et tilhørende alter²⁹.

Der kan også være andet end ugedagsguder afbilledet, hvilket altid er tilfældet på de firkantede *zwischensockel*. På Den store Jupitersøjle i Mainz har man valgt at afbillede dioskurerne (en på hver side), Apollon (bagerst) og dedikationsindskriften (forrest). Dioskurerne forekommer desuden en del gange på firkantede *zwischensockel*. På de ottekantede sten kan der også forekomme andre guder, især på de helt tidlige. Det er derfor foreslået, at ugedagsguderne først blev et populært tema i slutningen af 2. årh. e.Kr., hvor Severerne, kom til magten. Her sker der en indtrængen af orientalsk skik og brug, og da ugedagsguderne også forbindes med den orientalske kult for Mithras, giver det god mening at foreslå dette tidspunkt³⁰.

Søjleskaft

Den mest normale udsmykning af søjlen var skælmønster. På den nederste tredjedel vender skællenes spidser opad, mens de på de øverste to tredjedele vender nedad. Enkelte gange er skællene finere og er blevet til f.eks. egeblade med agern. Andre gange består udsmykningen af planteornamenter, hvor der kan være levende væsner viklet ind i. Indskriften kunne også være på selve søjleskaftet, hvilket dog kun bruges meget sjældent³¹. I omegnen af Mainz og i *Germania Inferior* er der en anden variation. Her er der guderelieffer på søjlen, oftest også med skælmønsteret i baggrunden. På disse søjler med skulptur på søjleskaftet kan det også forekomme, at der slet ikke er nogen skulptur på *viergötterstein*. De kanoniske *viergötterstein*-guder er rykket op på skaftet i stedet. På disse søjler er skulpturen kun på den ene side af søjlen.

Andre søjler havde skulpturdekoration hele vejen rundt i samme tradition som Trajansøjlen og Marcus Aurelius-søjlen i Rom³². På Jupitersøjlerne er skulpturen bare i forskellige bånd og ikke i ét spiralbånd, som fortæller en hel historie. Den store Jupitersøjle i Mainz har skulptur hele vejen rundt. I alt er der nitten skulpturer på skaftet fordelt på fem tromler, som bliver mindre og mindre opefter. Der er fire skulpturer på hver af de nederste fire tromler og tre på den øverste. Elleve af disse guder er identificeret med sikkerhed, mens der er identifikationsvanskeligheder med de sidste otte. Der er gjort mange forskellige

forsøg på at identificere dem³³, og der er absolut ikke enighed om spørgsmålet³⁴. Der er ikke engang enighed om, hvilken gudekreds vi befinder os indenfor, om det er den romerske, græske, galloromerske eller en blanding. Både Quilling³⁵ og Bauchhenß³⁶ er sikre på, at det er den romerske gudekreds, men har stadig ikke de samme identifikationer. Grunden til denne usikkerhed er, at guderne enten har ukendte attributter eller har et attribut, som kan sættes i forbindelse med flere forskellige guder. Hvad angår det første tilfælde kan bl.a. fremhæves gudinden, som på søjlen ses med en hest/æsel. Alt efter hvordan man tolker dette dyr, tolker man gudinden. Hvis det er en hest, kunne det være den galliske hestegudinde Epona eller en personifikation af en provins. Hvis det derimod er et æsel, kunne det være gudinden Vesta. Hvad angår det andet tilfælde, kan gudinden med kornaks i håret fremhæves. Hun er tolket som både Pax, Tellus, Demeter og Ceres.

Kapitæl

Kapitælerne er enten korinthiske eller kompositkapitæler. De kan være dekoreret med fire figurer – hel figur, hoved, eller skulderbuste. Det er personifikationer af de fire årstider, og genkendes på de ting de har i håret. Forår har blomster, sommer har kornaks, efterår har frugter og vinter har et varmt tørklæde om håret.

Skulpturgruppe

Øverst på søjlen stod en skulpturgruppe, som enten kunne være:

- En stående Jupiter
- En tronende Jupiter.
- Et tronende par – Jupiter og Juno
- En Jupiter i hestevogn
- En Jupiter til hest triumferende over en slået gigant.

Når det er gigantridderen, der kroner monumentet, hvilket det oftest er, kan søjlen også kaldes en Jupitergigantsøjle. Ved de første fire typer er der ingen usikkerhed om, hvorvidt det er Jupiter, der er afbilledet eller ej. Han er altid afbilledet skægget og ofte med genkendelige attributter. På to sammenhørende troner fundet ved Jülich er der på den ene afbilledet en ørn (Jupiters attribut) og på den anden en påfugl (Junos attribut)³⁷. Denne type, hvor der er en tronende Jupiter øverst (evt. med Juno ved sin side), forekommer oftest på søjlerne med både skulptur- og skælmønsterudsmykning, som primært ses i *Germania Inferior* og omkring Mainz³⁸. Ved den femte type er der dog usikkerhed om, hvorvidt det er Jupiter eller ej. Det er en skægget mand iført romersk kyra og han er til hest. Venstre hånd har fat i tømmerne og højre er løftet over hovedet. Under hestens forben ligger en gigant – enten på ryggen evt. med armene løftet afværgende op, på maven eller knælende. Giganten har overkrop som et menneske og underkroppen består af slangebent. Den er oftest uden skæg, med en åben ”skrigende” mund, og enkelte gange har den et våben i form af en kniv eller en kølle.

Fig. 3: Giganttridder på Provinciall Gallo-Romeins Museum i Tongeren, Belgien. Med tilladelse fra Livius.Org.

Betydningen af skulpturvalget

Jupitersøjlerne var, som beskrevet, udsmykket med meget skulptur. Men hvad betød valget af skulptur? Hvorfor valgte man det kanoniske skulpturprogram, eller hvorfor fravalgte man det? Valget kan fortælle os meget om dem, som bestilte og dedikerede søjlerne. Et andet spørgsmål er betydningen af skulpturens placering. Monumentets form betyder, at det både er muligt at sidestille, modstille og arrangere guderne efter rang³⁹. Betød det noget, hvordan guderne var placeret? S sammensætningen af guderne og stilen i skulpturerne kan fortælle os noget om, hvilke ikonografiske forbilleder skulptørerne arbejdede ud fra.

Valget af guder

Især valget af guder på *viergötterstein* kan fortælle os noget om dedikanten. Den oftest anvendte

komposition med Juno, Minerva, Merkur og Herkules har sin egen forklaring. Juno og Minerva optræder, fordi de sammen med Jupiter udgør den kapitolinske triade. Merkur og Herkules derimod er med af en anden årsag. De har nemlig noget med det almindelige menneskes velbefindende at gøre. Oftest var det privatpersoner, der dedikerede søjlerne, hvorfor det giver god mening at have netop disse to guder med. Merkur var gud for handel og gevinst og Herkules var skytsgud for især rejsende. Dette ses bl.a. på Forum Boarium i Rom, hvor man efter lykkelig fuldendt rejse ofrede til Herkules ved det store alter, Ara Maxima⁴⁰. Men Merkur og Herkules spiller også en rolle med hensyn til den kapitolinske triade. På et af Marcus Aurelius reliefferne ses Jupitertemplet på Kapitol i baggrunden. I gavlen ses den kapitolinske triade og to af figurene, som er afbilledet til højre og venstre for, er identificeret som henholdsvis Herkules og Merkur⁴¹. Her er altså en stærk parallel til den byromerske Jupiterkult. Derudover ses de også alle fem afbilledet sammen i et af attikareliefferne på Trajans bue i Benevent. Her står Herkules og Merkur helt yderst i baggrunden⁴². Selvom ingen af søjlerne er dedikeret til den kapitolinske triade, har romersk statskult stadig haft indflydelse på dem, som bestilte monumentet.

Nogle valgte en anden sammensætning af guder på *viergötterstein*, hvor kun en del eller slet ingen af de fire kanoniske guder optræder. Sådant forholdet det sig bl.a. på søjlen i Hausen an der Zaber. Her er der på forsiden en indskrift i en egekrans båret af en ørn. Til højre for ses Venus og Vulkan, Venus er næsten nøgen og Vulkan har hammer, tang og ambolt. På venstre side er en næsten nøgen Apollon med pilekogger, bue og pil, og på bagsiden ses Diana med pilekogger, bue og jagthund. Det er vigtigt at lægge mærke til gudernes attributter. Udover at de selvfølgelig fortæller os, hvilke guder vi har med at gøre, fortæller de også, i hvilken sammenhæng guderne skal ses. Det er tydeligt, at bestilleren af denne søjle var godt inde i den græske mytologi. Apollon optræder nemlig med disse attributter i Iliaden, mens det i Odysseen nævnes, at Venus og Vulkan (Afreidite og Hefaistos) er gift. Af indskriften har vi dedikantens navn, nemlig G. Veltius Connougus, hvilket er et keltisk navn. Så græsk mytologi var altså velkendt af de indfødte i provinsen⁴³. Det var imidlertid ikke normalt at afbillede konkrete myter. Enkelte steder i Mainz og omegn ses Herkules dog i et af sine arbejder, f.eks. med Kerberos.

Vi befinder os primært i Gallien og Germanien, et område som oprindeligt var beboet af kelterne og forskellige germanske stammer. Deres tro og forestillinger har selvfølgelig haft stor indflydelse, hvilket giver sig udtryk i skulpturvalget. Først og fremmest ses det i den tætte forbindelse, der er mellem Jupiter og Juno. I byromersk sammenhæng er de ikke nær så tæt knyttede, og Juno skal nærmest ses som attribut til Jupiter⁴⁴. I den galloromerske religion var der en vis forkærlighed for gudepar generelt, og det er nok det, som træder frem her⁴⁵. Udover at Juno kan have den prominente plads forrest på *viergötterstein*, være afbilledet øverst på skulpturbesmykkede søjler og sidde ved siden af Jupiter i tronen allerøverst, er hun også tit nævnt i indskrifterne med navnet Juno Regina, som også var hendes tilnavn på Kapitol⁴⁶. Hun er den eneste anden gud, udover Jupiter Optimus Maximus, søjlerne er dedikeret til. Andre indfødte elementer ses i gudernes klæder og attributter. Gudernes klassiske tøj kan være udskiftet med indfødt tøj⁴⁷. Attributterne kan også være udskiftet med nogle, vi ikke kender fra romersk og græsk mytologi. F.eks. fremstilles Vulkan med en hjort på en *viergötterstein* fra Alzey og på en anden fra Rottenburg ses Silvanus med et højt scepter med hammerformet greb og en jagthund. Man kunne fristes til at tro, at det var den keltiske version af guden, nemlig Sucellus, men en indskrift fortæller, at det er Silvanus, der er afbilledet⁴⁸. Romerske guder med

indfødte attributter skal formodentlig ikke ses som en romanisering af de indfødtes guder, snarere som en indfødt fortolkning af romerske guder⁴⁹.

Der kunne være personlige årsager til, at man gik væk fra det kanoniske skema. Vi har allerede set et eksempel, hvor temaet er konkret græsk mytologi – formentlig fordi bestilleren var godt inde i mytologien. På en *zwischensockel* fra Alzey er guderne valgt pga. navnesammenfald. Her er Viktoria og Mars fremstillet, da dedikanterne ifølge indskriften hed Victorinus og Martialis⁵⁰. På en anden *zwischensockel* fra Heddernheim er det højst sandsynligt dedikantens børns skytsguder, der er repræsenteret på den sekskantede

Fig. 4: Den Store Jupitersøjle i Mainz. Med tilladelse fra Livius.Org.

blok. Børnenes navne er skrevet over de forskellige guder⁵¹. Udover personlige årsager kan der også ligge et ubevidst politisk valg bag. Mars er f.eks. ofte fremstillet på Jupitersøjler i Mainz og omegn i 1. årh. e.Kr. og i anden fjerdedel af 3. årh. e.Kr., hvorimod han slet ikke ses i den mellemliggende periode. Denne periode var en tid med fred i området, hvorfor han ikke har været så vigtig for dedikanterne⁵².

På Den store Jupitersøjle i Mainz, som er en kollektiv dedikation af canabæen, er der også et tema i valget af skulpturer. I de identificerbare guder, er der flere henvisninger til Nero og kejserfamilien. Bl.a. er Apollon på *zwischensockel* og Herkules og Jupiter på *viergötterstein* referencer til Nero, som yndede at sammenligne sig med alle tre, f.eks. på mønter⁵³. Viktoria, som på nederste tromle står mellem Mars og Neptun, symboliserer Neros sejr i krig til lands og til vands. Derudover mener bl.a. Bauchhenß, at den togaklædte figur på forsiden af næstøverste tromle er Neros genius, da der er portrætligheder med Nero fra før 59 e.Kr. I de to larer, som står på hver side, ser Bauchhenß en lighed med Tiberius og Cæsar. Her vises altså måske tilbage til Neros julisk-claudiske herkomst⁵⁴. Dioskurerne på *zwischensockel* henviser til gengæld til Neros rigtige far Domitius Ahenobarbus, da det siges at denne families stamfader var dioskurerne⁵⁵. De to dioskurer er sikkert også blevet valgt som skulpturdekoration, da de er beskyttere af skibsfart. Med dette skulpturvalg er der hermed også en henvisning til canabæen. Quilling ser endnu en henvisning til canabæen i den togaklædte figur, som Bauchhenß beskriver som *genius Neronis*. Quilling mener, at det må være canabæens genius, da det ville være logisk, at denne står og ofrer på en søjle canabæen har dedikeret⁵⁶. Til gengæld ville det også være logisk, at det er Neros genius, da søjlen er dedikeret til ham. I denne sammenhæng er det også blevet foreslået, at bronzestatuen øverst har forestillet Nero med Jupiters attributter⁵⁷ – på denne måde forekommer Jupiter også kun en gang – nemlig på *viergötterstein*.

Det er umuligt at finde den endelige facitliste for skulpturvalget på Den store Jupitersøjle i Mainz, men vi kan sige, at det henviser til kejser Nero. Oxé foreslår to ekstra fortolkningsmuligheder af skulpturvalget. Den første er med baggrund i mønter. Fire af de seks guder på *viergötterstein* er de kanoniske guder på de ældste romerske kobbermønter: Jupiter (semis $\frac{1}{2}$), Minerva (triens $\frac{1}{3}$), Herkules (quadrans $\frac{1}{4}$) og Merkur (sextans $\frac{1}{6}$). Castor og Pollux derimod, som ses på *zwischensockel*, var på de ældste romerske sølvmønter, denarius, quinarigatus og sestertius, mens Jupiter, hvis forgyldte statue stod på toppen af søjlen, var på de ældste romerske guldmønter. Anden mulighed er med baggrund i befolkningsklasser: *Viergötterstein*: de vigtigste guder for den laveste klasse, *zwischensockel*: ridderstandens guder, og Jupiter på toppen: senatets og imperiets øverste gud⁵⁸.

Gigantridderen

I gigantridderen er der flere forskellige elementer, der smelter sammen. Tidligere nævnte jeg, at det er uklart, om det er Jupiter, der er afbilledet. Ved to gigantriddere er der dog ikke tvivl, her er lynkilen nemlig bevaret – i Stambach er der fundet en i jern og i Steinsfurt en i bronze. Så hvorfor tvivler man? Det gør man, fordi han er i romersk kyras og til hest. Jupiter ses aldrig i hverken romersk eller græsk (Zeus) kunst til hest. Og slet ikke i kyras. Derfor er han blevet tolket som både kejseren, den keltiske himmelgud Taranis og den germanske gud Wodan. Men dette er ikke overbevisende, da søjlerne er dedikeret til Jupiter Optimus Maximus⁵⁹. Selv er jeg ikke i tvivl om, at det må være Jupiter. Det ville være mærkværdigt at

krone et monument, dedikeret til ham, med en anden. Jeg er klar over, at Juno Regina nævnes nogle gange i dedikationsindskrifterne, men ikke altid er i skulpturgruppen på toppen af søjlen. Til gengæld har hun altid en fornem plads et andet sted på søjlen⁶⁰. Bauchhenß⁶² giver en meget overbevisende forklaring på, hvordan romerske, græske og indfødte elementer er smeltet sammen i denne gruppe, og derfor forestiller Jupiter, blot i en anden skikkelse end vi er vant til: Forbilledet for gigantridderne skal findes i kejserstatuerne, hvor kejseren til hest triumferer over en nedkæmpet modstander. Dette motiv kender vi fra Marcus Aureliusstatuen på Kapitol, den store Trajanfrise på Konstantinbuen og fra mønter. Allerede under Domitian bliver der opstillet sådan en kejserrytterstatue på Forum Romanum⁶³. Vi kender dog kun udseendet fra mønter og skriftlige kilder. Modstanderen under hestens hove er hovedet af en personifikation af Rhinen⁶⁴. Motivet kendes også fra de mange soldatergravsten ved Rhinen, hvor en mand til hest triumferer over en slået fjende. Med dette motiv til rådighed manglede billedhuggeren blot at skifte personifikationen eller fjenden ud med en gigant, som var velkendt fra de mange gigantomachiscener, især fra Grækenland, men også fra romerske sarkofager⁶⁵. Normalt bekæmper Jupiter giganterne til fods eller i en vogn. Men i Gallien og Germanien brugte man ikke stridsvogne i kamp, hvorfor man valgte at bruge kejseren til hest som forbillede for Jupiter. Og når nu Jupiter er i kamp til hest, var det naturligt for dem at give ham kyras på. Alt i alt må gigantridderen ses som en romersk gud, lavet i en indfødt fortolkning ud fra mange forskellige elementer andetsteds fra.

Jupiters mange funktioner

På nogle af disse gigantriddere har Jupiter et hjul som attribut. Dette hjul er et keltisk element og skal tolkes som symbol for solen. Den romerske Jupiter er imidlertid ikke solgud, men himmelgud. Men som gigantridder fremstår Jupiter som en indfødt fortolkning, og han kunne vel godt have funktion af at være både himmel- og solgud⁶⁶. Et andet sted, hvor det keltiske spiller ind, er ved selve valget af en søjle som dedikation til Jupiter. Maximus Tyrius skriver, at kelterne ærede Zeus i form af et træ⁶⁷, og fra det arkæologiske materiale kender vi også til denne keltiske form for trækult⁶⁸. Det foreslås at søjlerne henviser til trækulten⁶⁹, da en søjle har samme form som et træ, og skælmønsteret kunne være stiliseret bark. På søjlen i Hausen an der Zaber er skællet endda i form af egeblade med små agern.

Vi har set at Jupitersøjlernes Jupiter hersker over mere end normalt, nemlig solen. Men dette er ikke den eneste ekstra magtfaktor Jupiter besidder på søjlerne. Både ugedagene og årstiderne er fremstillet herpå, hvilket måske skal symbolisere, at Jupiter også hersker over tiden⁷⁰. Denne kosmiske symbolik kan desuden ses som et meget orientalsk træk⁷¹. Ikke nok med at han hersker over himlen, solen og tiden, så hersker han også over hele jorden, hvilket giganten skal symbolisere. Giganterne er børn af Gaia, og skal derfor symbolisere jorden, som i disse skulpturer er underkastet guden. Ud fra de mange gigantriddere vi har bevaret, er det svært at sige, om forholdet mellem Jupiter og gigant skal ses som venligt eller fjendtligt. Nogle steder ser det ud til at giganten nærmest loyalt støtter Jupiter, mens forholdet andre steder er mere fjendtligt, især når giganten har våben. Uanset hvordan forholdet skal tolkes, er Jupiter overlegen og altså herre over hele jorden. Han er jo også den bedste (*optimus*) og den største (*maximus*).

Datering

Opstillingen af søjlerne begyndte som nævnt først rigtig at blomstre fra omkring midten af 2. årh. e.Kr. Der er dog ikke et stort hul i produktionen mellem Den Store Jupitersøjle i Mainz fra neronsk tid og

opblomstringen, da der er fundet fragmenter af Jupitersøjler fra både flavisk og trajansk tid⁷². I Alzey tæt ved Mainz er der fundet en *viertgötterstein*, som kan dateres til tiden lige efter Den store Jupitersøjle i Mainz. Denne datering er fremkommet ud fra stilistiske sammenligninger med soldatergravsten og med Den store Jupitersøjle i Mainz⁷³. Det er primært i Mainz og omegn, vi ser disse tidlige Jupitersøjler, som har Den store Jupitersøjle i Mainz til forbillede⁷⁴. De tidligste Jupitersøjler er altså dateret på baggrund af stilistiske træk. På en *viertgötterstein* fra Mainz ses Fortuna med flavisk kvindefrisure, hvilket daterer den til flavisk tid⁷⁵.

Vi har absolut daterede søjler, i form af indskrifter på søjlerne med konsulnavne, i perioden 170-246 e.Kr. Størstedelen af de søjler, som ikke har en sådan indskrift, kan ved hjælp af stilsammenligninger placeres inden for dette tidsrum eller lidt før eller efter⁷⁶. Udover de stilistiske sammenligninger kan materialet indikere, i hvilken periode søjlen skal dateres. De tidligste søjler blev lavet i kalksten. Efter flavisk tid gik man over til at bruge lokal sandsten – dog ikke uden undtagelser⁷⁷. Derudover er antallet af sammenstykkede blokke sigende for, om søjlen er tidlig eller sen. Til at starte med blev *viertgötterstein* og de to gesimser lavet i tre forskellige blokke sat sammen med dyvler, mens billedhuggerne sent i 2. årh. e.Kr. gik over til at lave dette i én blok. Endvidere forekommer det i anden fjerdedel af 3. årh. e.Kr. at *zwischensockel* også er i et med *viertgötterstein*-blokken. Billedfeltet, som guderne står i på *viertgötterstein*, udvikler sig også. I begyndelsen var billedfeltet helt firkantet og forholdsvist dybt. Først fra 170 e.Kr. ses feltet med en bue øverst. I Mainz og omegn er der fra 210-230 e.Kr. en variant af dette, hvor øverste ramme er lige i siderne og buer over hovedet på figuren⁷⁸.

Hvorvidt der er sket en egentlig stiludvikling i skulpturen på søjlerne, er vanskelig at vurdere, da vi befinder os i provinsen. Derudover er der både mange romerske og græske træk, som spiller ind. Skulptørerne har på nogle af søjlerne fået inspiration fra græske skulpturer i måden at fremstille guderne på. På en *viertgötterstein* fra Mainz er Herkules fremstillet fuldstændig ligesom Herkules Farnese, en romersk kopi af en græsk original⁷⁹. Apollon på *zwischensockel* på Den store Jupitersøjle i Mainz står nøjagtigt som Kasseler Apollon, også en romersk kopi af en græsk original. Andre steder træder de provinsielle træk meget kraftigt igennem. Tronen, fundet i Jülich, med en ørn og en påfugl, vidner om dette. Påfuglen ligner ikke rigtig en påfugl, men nærmere en fiskehejre. Det kan tyde på, at kunstneren aldrig har set en påfugl⁸⁰.

De fleste dedikanter var indfødte⁸¹, og det samme må vi gå ud fra med billedhuggerne. De eneste billedhuggere, vi kender af navn, er brødrene Samus og Severus, der lavede Den store Jupitersøjle i Mainz, som de signerede: *Samus et Severus Venicani filii sculpsereunt*. Navnet Samus og farens navn Venicari viser, at de er keltere⁸². Men udførelsen af skulpturerne er meget romersk og har endda ført til forslag om, at det er en kopi af en søjle, som har stået et andet sted. Det er i den sammenhæng også foreslået, at de to skulptører kom fra provinsen Narbonensis, da dette var den stærkest romaniserede del af Gallien⁸³. En anden grund, til at de skulle komme udefra, er, at der ikke er identificeret andre værker lavet af dem – de kom altså til Mainz for at arbejde med denne ene opgave, hvorefter de tog væk igen⁸⁴. Men der kan stadig godt være tale om, at de har grundlagt en ny tradition i Mainz. Et af de værksteder vi kender herfra, nemlig Romaniusgruppen, som lavede soldatergravsten, overtager visse stiltræk fra Samus og Severus – bl.a. måden at fremstille heste på⁸⁵.

Konklusion

Er Jupitersøjlerne så en del af romaniseringen i de galliske og germanske provinser? Den store Jupitersøjle i Mainz skiller sig ud med et overvældende skulpturprogram, mens de senere søjler er mere simple. Ja,

de kan endog blot bestå af søjleskaft og gigantridder. Dette fortæller os, at det vigtigste ved monumentet var søjleformen og gigantridderen⁸⁶. Begge ting henviser i udpræget grad til de indfødtes tro og religion. Søjleformen går formodentlig tilbage til kelternes måde at ære Zeus på – i form af et træ – og med hensyn til gigantridderen har vi set, hvordan både indfødte, romerske og græske elementer smelter sammen i denne skulptur. Med ugedagsguderne kommer der også et orientalsk element ind over. Men i disse provinser levede de forskellige kulturer også side om side, og det betød ikke så meget, hvilken gudeverden man bekendte sig til. Kun kejserkulten var obligatorisk⁸⁷. Jupitersøjlerne henvendte sig til alle. Det har sikkert også været en af grundene til, at monumentet blev så populært, som det blev. De vidste, at dette monument ville være genkendeligt for guden[□], så når man skulle indfri et løfte til guden, som havde set velvilligt på én, blev dette monument ofte valgt. Jupitersøjlerne skal altså ikke ses som en del af romaniseringen, men som et møde mellem flere forskellige kulturer.

Litteratur

- Bauchhenß, G.: 1974. Zur Entstehung der Jupitergigantensäulen. I: *AKorrBl* 4. s. 359-364.
- Bauchhenß, G.: 1976. Jupitergigantensäulen. I: *Kleine Schriften zur Kenntnis der römischen Besetzungsgeschichte Südwestdeutschlands* 14.
- Bauchhenß, G.: 1984a. Denkmäler des Iuppiterkultes aus Mainz und Umgebung. I: *CSIR, Deutschland II,3 Germania Superior*. Mainz.
- Bauchhenß, G.: 1984b. Die Grosse Iuppitersäule aus Mainz. I: *CSIR, Deutschland II,2 Germania Superior*. Mainz.
- Bauchhenß, G. og Noelke, P.: 1981. Die Iupitersäulen in den germanischen Provinzen. I: *Beihefte der Bonner Jahrbücher* 41.
- Behrens, G.: 1954. Mainzer Römerbauten. I: *MainzerZeitschr.* 48/49. s. 70-88.
- Brilliant, R.: 1963. Gesture and Rank in Roman Art. The Use of Gestures to Denote Status in Roman Sculpture and Coinage. I: *Memoirs of the Connecticut Academy of Arts & Sciences XIV*. New Haven/Connecticut.
- Derks, T.: 1998. *Gods, temples and ritual practices. The transformation of religious ideas and values in Roman Gaul*. Amsterdam.
- Eriksson, S.: 1956. *Wochentagsgötter, Mond und Tierkreis. Laienastrologie in der römischen Kaiserzeit*. Göteborg.
- Fischer, T.: 1999. *Die Römer in Deutschland*. Stuttgart.
- Fischer, U.: 1971. Ein neuer Viergötterstein aus Heddernheim und die Jupitersäulen in Rhein-Main-Gebiet. I: *NassAnn* 82. s. 31-48.
- Hammond, N.G.L.: 1981. *Atlas of the Greek and Roman World in Antiquity*. Park Ridge/New Jersey Noyes.
- Hassel, F. J.: 1966. *Der Trajansbogen in Benevent*. Mainz.
- Instinsky, H.U.: 1959. Kaiser Nero und die Mainzer Jupitersäule. I: *JbRGZM* 6. s. 128-141.
- Klein, M.J.: 2003. *Die Römer und ihr Erbe*. Mainz.
- Kleiner, D. D. E.: 1992. *Roman Sculpture*. New Haven/London.
- Klumbach, H.: 1931. Viergötterstein des 1. Jahrhunderts aus Alzey. *MainzerZeitschr* 26. s. 141-144.
- Nash, E.: 1968. *Pictorial Dictionary of Ancient Rome, I*. London.
- Oxé, A.: 1912. Die grosse Juppitersäule im Altertumsmuseum der Stadt Mainz. I: *MainzerZeitschr.* 7. s. 28-35.
- Perse, M.: 1993. Adler und Pfau. Einer Iuppitersäule mit Rurtalblick. I: *Archäologie im Rheinland 1992*. s. 68-69.
- Quilling, F.: 1918. *Die Jupitersäule des Samus und Severus. Das Denkmal in Mainz und seine Nachbildung auf der Saalburg*. Leipzig.
- Ryberg, I. S.: 1967. *Panel Reliefs of Marcus Aurelius*. New York.
- Schoppa, H.: 1963. *Römische Bildkunst in Mainz*. Wiesbaden.
- Selzer, W.: 1988. *Römische Steindenkmäler*. Mainz.

- Sichtermann, H.: 1992. *Die Mythologischen Sarkophage, Teil 2, Apollon bis Grazien*. Berlin.
- Simon, E.: 1990. *Die Götter der Römer*. München.
- Wiegels, R.: 1982. Reste einer Jupitergigantensäule aus Marbach am Neckar. I: *FuBer-BadWürt* 7. s. 343-346.
- Woolf, G.: 2001. Representation as cult: The case of the Jupiter Columns. I: *Spickermann, W.: Religion in den germanischen Provinzen Roms*. Tübingen. s. 117-134.

Billederne er fra www.livius.org

(Endnotes)

- 1 Woolf 2001 s. 118
- 2 Fischer 1999 s. 9
- 3
- 4 Bauchhenß & Noelke 1981 s. 15-16
- 5 Woolf 2001 s. 118
- 6 Bauchhenß 1984a s. 10
- 7 Bauchhenß & Noelke 1981 s. 21-23
- 8 Derks 1998 s. 154
- 9 Bauchhenß 1984a s. 7
- 10 Bauchhenß & Noelke 1981 s. 25
- 11 Bauchhenß & Noelke 1981 s. 5
- 12 Afsnittet er baseret på oplysninger fra Fischer 1999 s. 19-34, 59-65, 87 og 129-132 og Selzer 1988 s. 30-43
- 13 Bauchhenß 1976 s. 12
- 14 Behrens 1954 s. 85
- 15 Instinsky 1959 s. 131-132
- 16 Tacitus: *Annales* 13.48. (I afsnit 13.34 står der, at konsulerne var Valerius Messalla og Nero for tredje gang, altså år 58 e.Kr.)
- 17 Cassius Dio: *Historia Romana* 62.17.2-4
- 18 Bauchhenß 1984b s. 32
- 19 Bauchhenß 1984b s. 33
- 20 Bauchhenß 1984b s. 33 og Instinsky 1959
- 21 Klein 2003 s. 5-7
- 22 Instinsky 1959 s. 134 og 137
- 23 Bauchhenß 1976 s. 13
- 24 Cicero: *De Divinatione* I.XII
- 25 Bauchhenß 1974 s. 362
- 26 Bl.a.: Bauchhenß og Noelke 1981 s. 48
- 27 Bauchhenß 1976 s. 14
- 28 Eriksson 1959 s. 22
- 29 Bauchhenß & Noelke 1981
- 30 Bauchhenß & Noelke 1981 s. 57 og 60
- 31 Wiegels 1982
- 32 Kleiner 1992 s. 157
- 33 Bl.a.: Oxé 1912, Quilling 1918 og Bauchhenß 1984b
- 34 Se en samlet fortegnelse over identifikationsforsøg i Bauchhenß 1984b s.12-13
- 35 Quilling 1918 s. 82-84

- 36 Bauchhenß 1984b s. 11
37 Perse 1993 s. 68
38 Bauchhenß 1976 s. 14
39 Woolf 2001 s. 128
40 Simon 1990 s. 75
41 Ryberg 1967 s. 26
42 Hassel 1966 s. 20
43 Bauchhenß 1976 s. 5 og Bauchhenß & Noelke 1981 s. 54
44 Simon 1990 s. 107
45 Bauchhenß 1984a s. 6
46 Simon 1990 s. 100 og 107
47 Bauchhenß & Noelke 1981 s. 54 og Schoppa 1963 s. 19
48 Bauchhenß & Noelke 1981 s. 54
49 Fischer 1999 s. 113
50 Bauchhenß & Noelke 1981 s. 55
51 Fischer 1971 s. 44
52 Bauchhenß 1984a s. 3
53 Quilling 1918 s. 120-130
54 Bauchhenß 1984b s. 11-14
55 Bauchhenß 1984b s. 14
56 Quilling 1918 s. 116-118
57 Bauchhenß 1984b s. 18
58 Oxé 1912 s. 32
59 Fischer 1971 s. 35
60 Bauchhenß & Noelke 1981 s. 43. Eneste undtagelse er ved søjlen i Hausen an der Zaber, hvor hun ikke er afbilledet, men står i dedikationsindskriften
61 Bauchhenß 1976 s. 18-19 og Bauchhenß & Noelke 1981 s. 68-73
62 Nash 1968 s. 389
63 Brilliant 1963 s. 96
64 Sichtermann 1992 s. 70
65 Bauchhenß & Noelke 1981 s. 73-78
66 Maximus Tyrius: Dissertio 8.8
67 Fischer 1999 s. 14
68 Bauchhenß 1974 s. 361
69 Bauchhenß 1974 s. 362
70 Fischer 1971 s. 35
71 Bauchhenß 1974 s. 359
72 Klumbach 1931 s. 144
73 Bauchhenß 1984a s. 1
74 Schoppa 1963 s. 13
75 Bauchhenß 1976 s. 11-12
76 Bauchhenß 1984a s. 11
77 Bauchhenß 1984a s. 12
78 Bauchhenß 1984a s. 14
79 Perse 1993 s. 68
80 Bauchhenß 1976 s. 17
81 Instinsky 1959 s. 129
82 Bauchhenß 1984b s. 32
83 Bauchhenß 1984b s. 25

- 84 Bauchhenß 1984b s. 27-29
- 85 Bauchhenß 1976 s. 7
- 86 Fischer 1999 s. 113
- 87 Woolf 2001 s. 122-127